

Verlicht antropocentrisme

Recensie van:

Meedenken met: Paul Gimeno, Mensen onder andere. Een inleiding tot de milieuethiek

Acco, Leuven/Amersfoort, 1998

144 bladzijden

Inleiding

Het essay bestaat uit een inleiding, een eerste hoofdstuk dat bondig de milieucrisis schetst, een lijvig tweede hoofdstuk waarin ecofilosofie opgevat wordt als het uitwerken van een nieuwe ethiek, en een kort besluit. In het corpus (tweede hoofdstuk) handelt Paul Gimeno onder andere over "ethiek en waarden", "ethiek en antropocentrisme", "ethiek en wetenschap", "ethiek en economische waarde", "ethiek en niet-menselijke dieren", biocentrisme en ecocentrisme. Er wordt op heldere manier ingegaan op het denken van de belangrijkste (hoofdzakelijk Angelsaksische) denkers over de milieuproblematiek: Peter Singer, Tom Regan, Paul Taylor, Holmes Rolston, Baird Callicott, Arne Naess, e.a. Het boekje maakt ruimschoots gebruik van literatuur, het bevat daarenboven een uitvoerige bibliografie. Het is niet

mogelijk om net rijk gestoffeerde essay van Paul Gimeno tot in het detail te bespreken. We geven geen samenvatting, hoewel we toch denken dat de lezer een goede indruk zal krijgen van datgene waarover het in het essay gaat.

De aanpak van Paul Gimeno bestaat erin zo ver mogelijk mee op te trekken met de denkers die hij bespreekt. Dat maakt het niet altijd gemakkelijk om zijn eigen visie te achterhalen. In feite is dat voor een deel strategisch bedoeld: Paul Gimeno is namelijk van mening dat men wat filosofische achtergronden betreft op een toereikende consensus kan steunen. En vanuit een praktisch oogpunt kan het verlichte antropocentrisme dat hij bepleit best samenwerken met de meeste theorieën die een natuurlijke intrinsieke waarde bevestigen. Zo luidt de laatste zin van het essay: "Wij hebben ook willen suggereren dat verschillen

tussen biocentrisme, ecocentrisme en verlicht antropocentrisme omtrent waarden ook plaats konden laten voor eensgezindheid, zowel op het vlak van het gedrag als van het milieubeleid... *van daar dit geschrift* (blz. 123).

Ik wens nu eerst drie punten aan te stippen die in het verdere verloop van mijn bespreking niet meer aan bod komen – hoe interessant ze ook zijn.

a. *Onzekerheid*. Een interessante uiteenzetting betreft onze houding tegenover de wetenschap. Paul Gimeno argumenteert dat onzekerheid, onbekende factoren en ondergedetermineerdheid – die vaak voorkomen, ook in milieuaangelegenheden – niet mogen worden gebruikt als argumenten om het mogelijke voorkomen en herstellen van schade aan het leefmilieu lam te leggen – wat nogal eens het geval is. “Het voorzorgsprincipe moet de voorrang krijgen over welvaartsbevordering” (blz. 11).

b. *Milieu als marktwaarde*. Een uiteenzetting die ik niet genoeg kan aanprijzen betreft de kritiek van Paul Gimeno op de economische benadering van milieuwaarde (blz. 46 e.v.), in het bijzonder zijn kritiek op wat de contingente valuatiemethode wordt genoemd: het is zeer misleidend een hypothetische waarde aan milieugoederen en aan nog een aantal vergelijkbare “goederen” toe te kennen.

c. *De internationale dimensie*. De internationalisering van milieukwesties, zegt Paul Gimeno (blz. 11, blz. 57-64), zou geen reden mogen zijn om traditionele leefwijzen te verstoren. Hij stelt verder dat het *no-bridge*-principe van de neo-klassieke economen niet geschikt is bij internationale relaties, “daar het de kosten in het Noorden van een

milieucrisis in het Zuiden onderschat” (blz. 12).

Bedoeld is (blz. 63): “het idee dat een land, en vooral een land dat een leidende rol speelt, de belangen van zijn burens mag of moet negeren”, wat neerkomt op een ongepaste individualisering, of omgekeerd op een overdreven “mondialisering”, dit is, onaanvaardbare verwaarlozing van alternatieve autochtone levenswijzen.

Mijn ingaan op de twee volgende punten is uitsluitend bedoeld als een poging tot verduidelijking, niet in het minst voor mezelf. En misschien kan ik de aandacht van de lezer voor enkele belangrijke thema's scherpen. Ik kan mij best voorstellen dat Paul Gimeno met de tendens van mijn betoog zou kunnen instemmen.

W-T-K-bestel

Paul Gimeno plaatst zijn beschouwing over milieuetiek direct in het kader van een reflectie op het Wetenschap-Technologie-Kapitalisme-bestel (waaraan, zegt hij, misschien ook *Eigendomsrechten* moeten worden toegevoegd). De ontwikkeling van dit W-T-K-bestel is “nauw verbonden met de expansie van ons consumptiegedrag”, wat impliceert “dat kennis en beheersing van de productie niet volstaan” (blz. 11). Een realistisch ecologisch beleid op lange termijn zou de consumenten moeten sensibiliseren en motiveren om hun gedrag te wijzigen (blz. 11).

Dat is een belangrijk vertrekpunt. Toch rijst bij mij direct de vraag of de consument niet al te veel aandacht krijgt. Het is weliswaar zo dat ethiek hoofdzakelijk moet gericht zijn op het bewerken van een ander *ethos* (blz.

119), bedoeld is, andere houdingen en gedragingen, en het is juist dat dit *ethos* natuurlijk vooral in consumenten "geïncarneerd" is. Maar gaan de "producenten" dan niet al te vrij uit, en leidt het de aandacht niet af van het feit dat het kapitalisme misschien in de eerste plaats een *productiesysteem* is met een specifiek *productiemechanisme*? Het valt mij op dat de klemtoon alleszins niet hier ligt, dat het kapitalisme niet beschreven wordt als *produceren om te produceren*, dit is, als in principe een *doel-middel-verdraaiing*.

Laat mij wat ik met *productie ter wille van de productie* bedoel duidelijk maken aan de hand van de volgende uitspraak van Henry Ford I: in mijn fabriek, zo zegde hij ooit, maakt men in feite geen wagens, maar winst. Een Ford junior voegde eraan toe dat kleine wagens kleine winsten betekenen, en nog na de Tweede Wereldoorlog specificeerde een topmanager van de concurrent van Ford, General Motors, dat men wel kleine (en ook wel zuinige) wagens had kunnen produceren maar dat dit niet interessant was. Dat is een duidelijke verwoording van een doel-middelverdraaiing. *Winstbejag*, kan men ook zeggen, als doel op zich. Toch zeg ik liever *produceren om te produceren* omdat wat in feite gebeurt de accumulatie is in de letterlijke van het woord, de ophoping van allerlei materiële dingen, zoals fabrieksgebouwen, machines, infrastructures. Men kan geen winst maken of blijven maken als de aandacht niet in eerste instantie gericht blijft op de *productiemiddelen*. Ik moet de volgende restrictie toevoegen: natuurlijk worden ook (en zelfs overvloedig) allerlei "consumptiegoederen" geproduceerd, maar *in principe* houdt men daarbij het oog gericht op de accumulatie van het kapitaal, het gebeurt dus slechts voor

zover hun productie deze opeenhoping dienstig kan zijn. Zo toont Barry Commoner aan dat na de Tweede Wereldoorlog in de Verenigde Staten een aantal goederen op ingrijpend andere wijze dan voordien geproduceerd zijn geworden, terwijl hun groei slechts met de groei van de bevolking mee steeg, met een enorm energieverbruik en een verwoestende milieuvervuiling tot gevolg. Wat de producenten dreef was de opdrijving van de productiviteit met de bedoeling zoveel mogelijk dure arbeid uit te schakelen.

Dat is nogmaals de doel-middelverdraaiing. Het betekent meteen dat de consument verre van koning is maar veeleer door de productie op sleeptouw genomen wordt. Hij heeft nog wel enige keuzemogelijkheid, maar slechts op basis van wat hem aangeboden wordt. Het productiemechanisme heerst. De consument volgt. Natuurlijk gaat deze laatste niet helemaal vrijuit. Maar hij wordt toch in grote mate *verleid*. Weliswaar kan men niet verleid worden als men *sterk* genoeg staat. Ja, op een dieper niveau is het zelfs zo dat de consument (men mag zelfs de *burger* zeggen) evenzeer bepalend is als de producent. Want de motivatie van de moderne mens tout court luidt dat het de mens te doen is om ontplooiing, ontplooiing, ontplooiing – tot in het oneindige. De term op de oorlog toepasselijk, *totale Mobilmachung*, is hier heel bruikbaar, en hij slaat zowel op de ontsluiting van de natuur als op de zelfverwezenlijking van het individu, dat geacht wordt een oneindigheid van eigenschappen, van behoeften, van vermogens te zijn, die allemaal op eindeloze ontwikkeling uit zijn. Dat is de meest fundamentele doel-middelverdraaiing waarop de doel-middelverdraaiing van het productiemechanisme (maar

eveneens van de technologie en van de wetenschapspraktijk) steunt. Het gaat hier over veel meer dan wat men *consumentisme* zou kunnen noemen. Het gaat zonder meer om een *levenswijze*. De manier waarop de economische handboeken (ik denk aan Samuelson) doel en mechanisme van de kapitalistische economie voorstellen is een (zelf)mystificatie. Terecht stelt men dat het doel de bevrediging van de behoeften betreft, maar die behoeften worden geacht die te zijn van een autonoom individu dat zichzelf als de onbepaaldheid zelve opvat. De werkelijkheid is echter dat de consument en de burger in grote mate het effect zijn van het productiemechanisme, of, om nog andere benamingen te gebruiken die allemaal op een doel-middelverdraaiing wijzen, van de vrije markt, van het systeem van de vrije onderneming, van de vrije concurrentie – waarin “wij” allemaal zulk onbegrensd vertrouwen stellen. Dat alles kan vrij abstract lijken, maar het heeft nefaste effecten, die, om bij ons onderwerp – de milieuproblematiek – te blijven, het vrij moeilijk maken om de consument een centrale positie toe te kennen. Duurzame productie, het wegwerken van de aanwezige “inefficiënte” verhoudingen tussen nuttige opbrengsten en inspanningen (van allerlei aard), het zijn zaken die een ingrijpen van de *politiek* in het mechanisme zelf vereisen – weliswaar niet in de zin van de noodzaak van een allesbeheersende planning, maar toch zo dat men ermee ophoudt de hier geviseerde *vrijheid* te idealiseren en dat men *wil* en *durft* ingrijpen.

Het valt mij op dat ook het begrip *welvaart* door Paul Gimeno nogal ongebruanceerd gebruikt wordt en misschien wel omdat het vermelde mechanisme en bijhorende fundamentele motivatiesamenhang onvoldoende toegelicht

worden. Het klinkt bijna alsof in het kapitalisme, hetzij in de rijke industriële landen, hetzij in de zogenaamde ontwikkelingslanden, de productie van materiële goederen, of, zeg maar, de groei ervan, zonder meer voor (meer) *welvaart* kan staan. Waarmee ik niet bedoel dat er moet worden overgestapt op niet-materiële welvaart (zoals Etienne Vermeersch onder andere bedoelt). Volgens Vermeersch zou men in de rijke landen moeten overgaan tot niet-materiële vormen van behoeftebevrediging. Gelukkig wijst Paul Gimeno op de noodzaak de sociale verdeling van arbeid en inkomen, evenals de verhouding tussen arbeid, vrije tijd en consumptie te herdenken en te reorganiseren. Dat is alles niet onbelangrijk, maar toch blijft het *productiemechanisme* onbesproken.

Het is onprecies te spreken, zoals Vermeersch doet, van de bevrediging van de materiële behoeften in de rijke landen (blz. 120). Dat klinkt alsof in de rijke landen alles *o.k.* is, op het punt nablijkbaar dat er van alles in een zekere zin te veel is, dat we “te ver” zijn gegaan. Men ziet zo de gekke kanten van ons productiesysteem al te zeer over het hoofd.

Ik beweer niet dat de hier vermelde reflecties in het boek helemaal afwezig zijn. Zeker niet, want reeds in het eerste hoofdstuk wordt op de noodzaak gewezen van mondiale veranderingen in de *productiemechanismen* en leefgewoonten. En ook de individualistische, neoklassieke houding, het geloof in het (zelfgenoegzame) “individu”, in liberale vrijheid, worden op heel pertinente wijze aan de kaak gesteld, en hierin verbergt zich een aardig stuk kritiek op het kapitalisme. Op het einde van het eerste hoofdstuk wordt op de noodzaak gewezen van mondiale veranderingen

in de *productiepatronen* en leefgewoonten (blz. 18). In het *besluit* wordt erop gewezen dat milieuethiek de nodige *structurele*, dit is, economische, juridische en ook nog technologische veranderingen, niet kan vervangen.

Ik wens te benadrukken dat mijn kritiek geen enkele uitspraak van Gimeno over kapitalisme of liberalisme of individualisme in twijfel trekt, integendeel, en dat ik enkel en alleen wijs op een zekere "onvolledigheid", als ik tenminste gelijk heb dat het kapitalisme op een vruchtbare manier als een *doel-middel-verdraaiing* beschreven kan worden.

Antropocentrisme

Paul Gimeno pleit voor een *verlicht antropocentrisme* dat in een zekere zin een "milderende" is van het antropocentrisme zoals dit gebruikelijk wordt opgevat (Gimeno spreekt in dit verband van *radicaal* antropocentrisme) en dat, zoals elke vorm van antropocentrisme, weigert het concept "intrinsieke waarde", bedoeld is, een waarde op zich, een naturalistisch ingevulde waarde, een centrale rol te laten vervullen. Hij gebruikt daarvoor een volgens mij moeilijke formule: deze ethiek komt erop neer, zegt hij, dat we de natuurlijke leefomgeving intrinsiek kunnen en mogen waarderen, voor zichzelf dus, of *om zichzelf*, maar dat het natuurlijk leefmilieu geen intrinsieke waarde *op zich* heeft (blz. 12) die normatief bindend zou zijn (blz. 21). Bedoeld is onder andere een visie die de morele voorrang voor mensen, en de antropogene aard van intrinsieke waarde aanvaardt (blz. 33). Het is de mening van Paul Gimeno dat "waarden rationeel en gerechtvaardigd kunnen worden uitgebreid naar planten, dieren en zelfs ecosystemen" (blz. 34).

Een verder toelichting is misschien de volgende. Voor zijn benadering van *antropocentrisme* vertrekt Paul Gimeno (blz. 29) van een definitie van de hand van Armstrong en Botzler, *Environmental Ethics: Divergence and Convergence*, New York, 1993: "Antropocentrisme is het filosofisch perspectief dat beweert dat ethische principes alleen op mensen van toepassing zijn, en dat menselijke behoeften en belangen de hoogste, en zelfs exclusieve, waarde en belang hebben. Zo is zorg om niet-menselijke entiteiten beperkt tot die entiteiten die waarde hebben voor mensen".

Ik kan in tegenstelling tot Paul Gimeno *volledig* met deze definitie instemmen, tenminste als ik er een bepaling van wat de mens is mag op nahouden die ruim genoeg is. Deze invulling van de menselijke behoeften en belangen is misschien wel het belangrijkste filosofische punt dat de verschillen tussen antropocentrisme, niet-antropocentrisme en allerlei varianten van beide, bepaalt.

Paul Gimeno zegt dat de definitie op het juiste spoor zit, maar hij bedoelt daarmee dat de meeste antropocentristen zich in de definitie kunnen herkennen. Volgens hem houdt de definitie blijkbaar in dat de mensen bron van intrinsieke waarde zijn, maar ook, en dat is belangrijk, dat ze als de enige locus van intrinsieke waarde waarop morele verplichtingen rechtstreeks toepasbaar zijn, opgevat worden. Gimeno zegt dat antropocentrisme moeilijk kan worden vermeden. Maar blijkbaar moet het toch geamendeerd worden. Inderdaad, volgens zijn opvatting is de mens juist niet de enige *plaats* waar intrinsieke waarde zich bevindt. "Intrinsieke waardering hoeft niet zelfverwijzend te zijn" (dit is, naar de mens verwijzend) luidt het (blz. 30).

Het punt waar ik het moeilijk mee heb betreft de zinsnede van hierboven: “dat we de natuurlijke leefomgeving intrinsiek kunnen en mogen waarderen, voor zichzelf dus, of *om zichzelf*, maar dat het natuurlijk leefmilieu geen intrinsieke waarde *op zich* heeft” (blz. 12), natuurlijk niet het laatste zinsdeel dat intrinsieke waarde in de natuur loochent, maar de aanhef waarin toch sprake is van een *om zichzelf* en van een *intrinsiek waarderen*. Het is mij veeleer te doen om duidelijkheid, en die zegt dat dit *om zichzelf* meer uitleg vereist om volstrekt begrijpelijk te kunnen zijn. Misschien staat het toch zoals met het vorige punt: dat ik met Paul Gimeno kan instemmen, maar de gedachten op een enigszins andere wijze zou willen verwoorden. Vooraleer ik dit doe, spreek ik eerst mijn vermoeden uit over de reden waarom dit *om zichzelf* en dit *intrinsiek* maar niet ophouden telkens weer op te duiden.

Laat mij dus *radicaal* antropocentrisch blijven, en zien waar ik daarmee uitkom. Dat betekent dat al wat bestaat door mij, door ons, nuttig, mooi, zinvol, enzovoort, wordt genoemd en dit *voor mij, voor ons*. Ik zou me zelfs willen beperken tot het *voor mij*. In feite zie ik geen kloof tussen de manier waarop ik tegenover de dingen, de natuur, sta, en tegenover de andere(n). *Ik* heb de natuur en *ik* heb de anderen nodig. We viseren hier evenwel een zeer ruime betekenis van *noodzaak*. Ook de *andere mensen* heb *ik* nodig – wat niet uitsluit dat dit wederkerig kan zijn (ik bedoel dat het kan en zelfs waarschijnlijk is dat ook anderen *mij* nodig hebben) en dat de verhoudingen ook slechts *goed* kunnen worden genoemd als het er zo aan toegaat. De reden nu voor het pomen van de idee van een *om zich* of van een *intrinsieke waarde* (ook als dat gebeurt

in een antropocentrische context), lijkt mij begrijpelijk. Als men er, zoals in onze moderne traditie, de idee op nahoudt van een individu dat in zichzelf opgesloten zit, dat volstrekt on sociaal is, dat ja zelfs als machtswellustig (macht om de macht) gedefinieerd wordt, dat alleen voor zichzelf (wat meestal betekent, voor winstbejag) bestaat, dan moet men wel, wil men een en ander in de natuur en in onze verhouding tot de andere mensen redden, naar dergelijk *om zichzelf* of naar dergelijke *intrinsiek waarderen* grijpen, of, in het kader van de menselijke verhoudingen als dusdanig, naar een of andere vorm van volstreekte *onbaatzuchtigheid* of misschien ook naar een onwerkelijk ideaal van *redelijkheid*, enzovoort. Men wil blijkbaar vermijden dat de mens de natuur en de menselijke verhoudingen in de verwoesting jaagt.

Mijn punt is dat ik meen dat er geen uitweg uit de impasse zou zijn als de mens niet wezenlijk *voor zijn eigen levensvervulling* op de externe dingen en op de andere mensen aangewezen zou zijn (maar in een betekenis die verdergaat dan dat de andere mensen slechts zijn verlengstuk zouden zijn). Ik denk dat Paul Gimeno om die reden naar de genoemde formule grijpt. Volgens mij functioneren een stuk externe realiteit en de andere mensen (een aantal onder hen, en in een abstract opzicht de gehele mensheid en zelfs de toekomstige generaties) voor de menselijke levensvervulling zonder meer als *doel* – wat dus *bijna* de bevestiging van een intrinsieke waarde is. Als men het individu opvat als een *eindig* wezen dat, voor zijn eigen levensvervulling op het *externe*, dit is, op de natuur (in haar diversiteit, in haar complexiteit, in vele van haar aspecten) aangewezen is en op de andere mensen, in hun eigenaardigheid, in hun vrijheid, wat betekent,

met hun eigen levensvervulling als inzet, dan draait de zaak zich om. Dan kan men zelfs "individualistisch" zijn (want men blijft tegelijk wezenlijk sociaal) en dan kan men de natuur zonder complexen op een antropocentrische manier benaderen. In een zekere zin "projecteren" we dus overal om ons heen *waarden*, waardevolle dingen en mensen. We zullen straks zien dat we dat doen tegen een fonds van waarde-loosheid, zin-loosheid, tegen de achtergrond van een onverschillige natuur, een *objectief* gegeven. Laat mij beklemtonen dat deze houding niet betekent dat als we voor de natuur zorg dragen, deze zorg dan in feite alleen onszelf betreft, we bekommeren ons wel degelijk bijvoorbeeld om onze huisdieren. We willen ze bijvoorbeeld geen pijn toebrengen. Dat gaat dus verder dan wat men gewoonlijk een instrumentalistische of utilistische houding noemt – hoewel die houdingen ook hun rechten hebben. Natuurlijk gaat het in laatste (of in eerste) instantie om onszelf, want slechts door ons als het ware in een zeker aantal dingen en in andere mensen te "storten", er ons mee te *identificeren*, en zo hun bestaan te bevorderen, komen we zelf aan onze trekken. Dat is de paradox die Paul Gimeno waarschijnlijk wil vermijden door over dingen te spreken die we *om zichzelf* waarderen. Ik denk echter dat de zaken er duidelijker voor staan als we een radicaal standpunt innemen. Het vermijdt zekere dubbelzinnigheden waarover we het nog willen hebben.

En volgens mij cruciaal: ik zie niet dat Paul Gimeno ook maar enige reden vermag aan te geven waarom we überhaupt bepaalde dingen en bepaalde mensen als *om henzelf* zouden waarderen. *Mijn* verklaring luidt dat we geen andere manier hebben om ons eigen

leven op zinvolle manier in te vullen en te realiseren.

Vanuit mijn standpunt heb ik zelfs twijfels of het zinvol is te praten over *waarden* in de natuur. Het is mij niet duidelijk hoe Paul Gimeno dit punt bekijkt, want het enige dat ik zie is dat een bevestiging van inherente waardigheid (Paul Taylor), volgens Paul Gimeno, de mens ondubbelzinnig tot geen enkele moreel voorschrift kan bepalen (blz. 92). Misschien denk ik dus wel anders over de afbakening tussen wat waardevol is en wat niet. Paul Gimeno redeneert, zo vermoed ik, steeds al te zeer zo dat als het ware de natuur in principe waardevol is, maar dat de mens *waardevoller* is. Ik denk dat men zonder angst voor wat dan ook alle waarden zo direct als maar mogelijk kan vastknopen aan *het voor mij zijn* van de natuur (weliswaar met de uitbreiding die ik hierboven besproken heb).

Een gelijkaardige dubbelzinnigheid komt tot uitdrukking in een enkele keren terugkerende formule: "een waarde die wij, mensen, toekennen aan die of die dingen voor henzelf, impliceert niet dat deze waarde het object zou zijn van een *uitsluitend antropocentrische bepaling*" (*Critique*, blz. 233) (mijn *onderstreping van uitsluitend*). "Dat is het wat een milieuethiek precies vraagt: het enge kader overstijgen van morele bekommernissen die *exclusief* antropocentrisch zijn" (*Critique*, blz. 235) (*onderstreping van Paul Gimeno*). We moeten daarom, zegt Paul Gimeno (*Critique*, blz. 235), het antropocentrisme zo definiëren dat de menselijke wezens niet of niet meer de *exclusiviteit* van de morele behandeling hebben, zonder daarom de prioriteit waarover ze beschikken in vraag te stellen" (*onderstreping van Gimeno*). Paul Gimeno wil klaarblijkelijk

op de eerste plaats de menselijke prioriteit redden. Maar doet men er goed aan via het woord *exclusief* te insinueren dat de mens zich moet confronteren met een stuk werkelijkheid dat *niet* antropocentrisch is? Hetzelfde betreft het spreken over *gemeenschappelijke* waarden tussen (bijvoorbeeld) mens en dier. Als bedoeld is dat ze *voor ons* gemeenschappelijk zijn, dat *wij* deze gemeenschappelijkheid "projecteren", is er geen vuiltje aan de lucht.

Maar misschien dat mijn twijfels nog verder reiken. Ik ben niet zeker of Paul Gimeno's visie *op de natuur zelf* niet van de mijne afwijkt. Ik vraag mij namelijk af of hij zich helemaal vrij maakt van een zeker *objectivisme*. Het valt mij op hoe *objectivistisch* diegenen zijn die een of andere *intrinsieke waarde* bevestigen. Ze zien blijkbaar de mens als een stuk natuur in de natuur, in niets van deze laatste verschillend (of althans *in principe* niet verschillend). (En men komt direct in grote moeilijkheden, die Paul Gimeno mooi aangeeft, omdat men aanvoelt dat zo de mens in zijn eigenheid niet aan zijn trekken kan komen. En men is bereid tot toegevingen. Dat is heel duidelijk zo bij Singer, bij Regan, bij Taylor, bij Callicott.) Ik vraag mij af of Paul Gimeno zich voldoende distantiëert van dergelijke *objectivistische* uitgangspositie. De manier waarop hij de mens onder andere als een hoger, als een *complexer* en als een *superieur* wezen beschrijft (o.a. blz. 69, blz. 104), lijkt me daar op te wijzen (hierover straks een opmerking), hoewel het hier alweer zo is dat hij mee-redeneert, om tot voor zijn gesprekspartners onverteerbare conclusies te besluiten.

Ik meen wel dat men op objectieve wijze over de natuur kan spreken – hoewel zich dan opdringt om dat zo te

doen dat helemaal geen sprake kan zijn van *waarden*, maar alleen van feiten, van *objectieve* gegevens. Deze objectieve natuur bestaat, wij komen er uit voort, we leven ervan. Heeft het echter überhaupt zin om de natuur van waarden te voorzien? Paul Gimeno haalt Eugene Hargrove aan (blz. 110), die stelt dat instrumentele of functionele waarden, onafhankelijk van menselijke waarderingen, geen probleem zijn: "Dergelijke waarden, die gemakkelijk in feiten kunnen worden omgevormd, worden inderdaad in de wereld ontdekt en staan los van menselijke beoordeling. In de natuur bevordert één ding andere dingen instrumenteel, of het doet dat niet, ...". Maar moet men niet zonder meer stellen dat waarden los van ons mensen zinloos zijn, dat men alleen *feiten, objectieve gegevens en verhoudingen*, bedoelt? Ik heb er geen moeite mee om te erkennen dat we de dingen objectief kunnen *kennen* zoals ze zijn, in een zekere zin los van onze bekommernissen, verzuchtingen, valorisaties. Maar dat maakt er juist geen waarden van. We stellen *objectief* bepaalde verhoudingen tussen de dingen vast die we zelfs *geneigd* zijn (intrinsieke) verhoudingen van waarde te noemen. Voor de leeuw is de prooi waardevol. We stellen allerlei verhoudingen vast van doel en middel. De levende wezens in de natuur beschikken immers over een ingebouwde norm, die ze pogen na te komen. Dieren daarenboven zijn ons zeer nabij omdat ze gevoelig zijn, ze lijden als ze zich van de norm verwijderen of genieten als ze hem kunnen naleven. De waarheid is dat *objectief gesproken* – en het is legitiem en zelfs noodzakelijk om op een zeker niveau zo'n verhouding tot de natuur te poneren – de natuur een domein is van onverschilligheid *tegenover ons*, en, omgekeerd, voor zover deze natuur namelijk

als *op zich* moet worden opgevat, een rijk waartegenover *wij* onverschillig staan. Onze oorspronkelijke verhouding tot de natuur is heel zeker die dat we als het ware overal "onszelf" in de natuur aanschouwen, dat alles ons als menselijk verschijnt, als mens-analoog, denk aan de Pandabeer die een sympathiek snoetje heeft hoewel hij een dier als een ander is. Alles verschijnt ons als voor ons nuttig of gevaarlijk, ja zelfs als doordrongen van moraliteit, zodat we onszelf als het ware geweld moeten aandoen om niet te verhinderen dat de dieren in de vrije natuur elkaar verslinden. De zuivere natuur zit vol van hartverscheurende schouwspelen. Toch hebben we tegelijk ook altijd reeds weet van een andere natuur, die namelijk loopt zoals hij maar kan, even goed zonder ons als met ons, die zin-loos, doel-loos, is, een *objectief gegeven*, waarin geen sprake is en kan zijn van *goed* en *kwaad*, van *nuttig* of *gevaarlijk* (tenzij dan vanuit het oogpunt van de norm die niet-menselijke wezens wensen na te komen), zelfs van *mooi* of *lelijk*. Al deze eigenschappen of valorisaties ontspringen aan ons, mensen, en hebben alleen zin voor ons. Ze slaan op onze *leefwereld*. De natuur die wij spontaan ervaren, is die van onze valorisaties.

Hoewel uit de tekst blijkt dat Paul Gimeno gevoelig is voor verkeerde manieren waarop men in de natuur typisch menselijke waarden projecteert, trekt hij deze gedachten misschien toch niet radicaal door, onder andere als hij het over de superioriteit van de mens heeft. Men kan wel terecht stellen dat de mens een complexer wezen is dan de dieren, want men kan misschien objectieve criteria toepassen. Dat hij *superieur* zou zijn, lijkt mij echter zelf een vermenging van objectivisme en antropocentrisme.

Want men kan iets dergelijks alleen stellen als men een alle wezens overkoepelende norm kan aanleggen. Maar in de natuur zijn geen normen. Daar gaat alles zoals het ook maar kan. Een bepaald "product" van de natuurlijke selectie heet *mens*. De mens is objectief gesproken niet waardevoller dan wat anders ook. De mens is wel waardevol voor zichzelf en meteen zijn ook talloze andere dingen dat, en natuurlijk is de natuur als dusdanig in vele opzichten voor ons waardevol, want hij is onze bakermat, onze oorsprong, onze steun. Als ik gelijk heb, is dit een sterk argument ten voordele van een *radicaal* antropocentrisme – dat, ik insister, op geen enkele manier voor wat dan ook bedreigend hoeft te zijn.

Bij wijze van besluit

Even een woord over onze relatie tot de (hogere) dieren. We zijn gevoelige wezens, zoals deze dieren. Als levende wezens maken vele dieren – zeker die in de menselijke context, maar in bepaalde opzichten ook daarbuiten, in de vrije natuur – deel uit van ons leven, ze zijn een element waarmee we ons leven invullen, zoals andere mensen en ook vele dingen dat zijn. Dat is de basis van onze betrokkenheid op hen. Minimalistisch uitgedrukt: het doet ons pijn als dieren lijden, en zeker als dat kan worden vermeden, zoals een primaire betrokkenheid op anderen erin bestaat ze lijden te besparen. Hoe kunnen we voor onszelf een *goed leven* claimen, als we door niets dan lijden omringd zijn? Ik beweer natuurlijk niet dat het lijden om die reden furieus wordt bestreden. We schermen ons helaas vaak af, we kunnen bewust de zaken op hun kop zetten, hoewel we daarvoor bijzondere redenen moeten zoeken, want ik durf toch stellen dat het onze

“natuur” is om op positieve manier te reageren op het lijden van anderen of om geneigd te zijn het geluk van anderen te bevorderen.

Een belangrijk aspect van onze eindigheid – die hierboven voortdurend op het appel was – bestaat er precies in dat we onszelf moeten behoeden voor de *verleiding*, zoals ik het zeg, om in een of andere *vlucht* voor diezelfde eindigheid terecht te komen, wat steeds gepaard gaat met de ontkenning van onze *condition humaine*. We moeten rechten en plichten definiëren. Straffen en belonen, overtuigen en redeneren, aansporen of ontraden, opvoeden, enzovoort, vinden hier hun plaats. Het is zoals Paul Gimeno stelt, we moeten een *ethos* ontwikkelen dat inspeelt op wat we in onszelf moeilijk kunnen ontkennen, op wat we algemeen geneigd zijn te erkennen: onze gevoeligheid voor anderen (dieren ongegreden). Het is cruciaal dat *eindigheid* ook betekent: bereid zijn om zichzelf te ondersteunen, om zichzelf een steun in de rug te geven, om datgene te kunnen zijn wat we in feite zijn. Het is duidelijk dat de veronderstelling hierbij is dat de mens *vrij* is, weliswaar relatief vrij, en dat die vrijheid een *probleem* is, zoals het menselijke leven als dusdanig de mens voor een probleem stelt.

We zijn *mensen onder andere*, akkoord, als dat betekent dat de mens zich niet als heerser, als superieur wezen moet opwerpen, we zijn levende wezens, ingevoegd in een natuur vol met energieprocessen, stenen, planten en dieren. Ook akkoord, als deze titel wil zeggen dat we in grote mate in al deze “dingen” geïnteresseerd zijn, en wel zo dat we ze in hun eigenheid willen behoeden (weliswaar *ter wille van onszelf*), niet akkoord, maar dat is ver

verwijderd van wat Paul Gimeno in zijn essay uiteenzet, als het zou willen zeggen dat mens, dier, ecosysteem, alle op hetzelfde niveau staan. De mens is echter toch geen *onder andere*, hoewel ik dat niet zo bedoel dat hij het hoogtepunt van de schepping zou zijn. De mens is nu eenmaal wat hij is, een *feitelijkheid* geworpen in een objectief, waarde-loos universum, maar hij is die als een *fait-valeur* (Merleau-Ponty) waardoor vele dingen hem ter wille van zijn *leefwereld* als waardevol, en vele andere als waardeloos, tegemoet treden.

Willy Coolsaet

(Willy Coolsaet is professor filosofie, verbonden aan de Vakgroep wijsbegeerte aan de Universiteit van Gent)